

פרשת בשלח המלחמה בעמלק

הרב יעקב מידן

השאלה המפורסמת ביותר שמציבה בפנינו מצנת מחיית עמלק היא השאלה המוסרית. מדוע נצטוונו למחות את כל העמלקים, ללא קשר להתנהגותם, ומדוע אף הקב"ה הכריז מלחמה על עמלק? לכאורה, מצנת המחיה כוללת בתוכה שני יסודות בלתי מוסריים בעליל במושגי המוסר האנושי:

א. הצו למחיה טוטלית - מנער ועד זקן, טף ונשים. אף שצו זה לא נזכר בתורה במפורש, הרי כך נתפרש מפי שמואל הנביא:

"עתה לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמל עליו, והמטה מאיש עד אשה מעלל ועד יונק משור ועד שיה מגמל ועד חמור". (שמואל א' ט"ו, ג)

ב. אי-הגבלת זמן הנקמה, אלא "מלחמה לה' בעמלק מדר דר" (שמות י"ז, טז) ו"בהניח ה' א-לוהיך לך" (דברים כ"ה, יט), וכמו שמצינו בשמואל, שקרא: "פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל אשר שם לו בדרך בעלתו ממצרים" (שמואל א' ט"ו, ב) כארבע מאות ושלושים שנה לאחר חטאו של עמלק.

וכבר שמו חז"ל בפי שאול, שנצטווה על כך, את השאלה המוסרית המתבקשת משני אלו: "ויבוא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל" - אמר ר' בנאה: התחיל מריב דברים כנגד עגלה ערופה. אמר לפניו: רבונו של עולם, זה הורג וזו נערפת ומכפרת? ורבנין אמרין: מריב דברים כנגד הקב"ה. רבונו של עולם, כך אמר לי שמואל - 'לך והכית את עמלק והחרמתם' וגו'. אדם חטא, בהמה מה חטאה? יצאה בת קול ואמרה: 'אל תהי צדיק הרבה' - יותר מבוראך" (מדרש קהלת זוטא פרשה ז). נראה, שבכך נחלקו במדרש ר' בנאה ורבנן: רבנן טענו מתוך פיו של שאול את טענתו הראשונה: אם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו; ואילו ר' בנאה שם בפיו את טענתו השנייה: מדוע לחטאו של כל רוצח יש כפרה, ואילו חטא עמלק - אין לו כפרה עולמית? מכל מקום, המדרש שם עונה על טענותיו של שאול בדרך עקיפה:

"אמר ריש לקיש: כל מי שנעשה רחמן על אכזרים - נעשה אכזר על רחמנים. מנלן? משאול. הדא הוא דכתיב: 'ואת נב עיר הכהנים הכה' וגו'. כתיב הכא 'ויחמל שאול והעם', והתם - לגבי נוב עיר הכהנים - על רחמנים לא חמל".

המדרש מנצל היטב את הדמיון הסגנוני שבין הצו של שמואל למחות את עמלק, צו ששאול לא מילא אותו כראוי, לבין מחיית נוב עיר הכהנים בפועל:

"עתה לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמל עליו והמטה מאיש עד אשה מעלל ועד יונק משור ועד שיה מגמל ועד חמור" (שמואל א' ט"ו, ג).

ולעומתו: "ואת נב עיר הכהנים הכה לפי חרב מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק ושור וחמור ושה לפי חרב" (שמואל א' כ"ב, יט).

המדרש אינו מבאר כיצד תשובתו של הקב"ה מתרצת את האמת שבהשגתו של שאול, אך יש בו כדי לאשש את הטענה "אל תהי צדיק הרבה" - אל תהי צדיק מבוראך". שאול אכן אינו צדיק מבוראו, שהרי הרג את נוב עיר הכהנים. אמנם, אין במדרש כדי להצדיק את בוראו של שאול - את הקב"ה - בציווי למחות את עמלק.

כרגע נציין רק את העובדה, שבחז"ל ובמפרשים הקדמונים כמעט שלא מצאנו התייחסות ישירה לשאלות אלו. חכמי הדורות האחרונים התמודדו עמן יותר, והתייחסות עקיפה מצאנו אף בקדמונים. מכל מקום, השאלה שעסקו בה כמעט כל המפרשים היא: במה גדל חטאו של עמלק מכל העמים שנלחמו עם ישראל ומכל העמים ששעבדו אותם באכזריות רבה כל כך.

א. "כמתגבר על ה' "

התנחומא (דברים כי תצא ט):

'אשר קר' (דברים כ"ה, יח) - ...רבנן אמרי: קר' - הקר' לפני אחרים. אמר רבי חוניא: משל למה הדבר דומה? לאמבטי רותחת שלא הייתה ברייה יכולה לירד בתוכה. בא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה. אף על פי שנכווה, הקרה לפני אחרים. אף כאן: כיוון שיצאו ישראל ממצרים, הקב"ה קרע הים לפניהם ונשתקעו המצרים לתוכו. נפל פחדן על כל האומות, שנאמר (שמות ט"ו, יד-טז) '[שמעו עמים ירגזון, חיל אחז ישבי פלשת]. אז נבהלו אלופי אדום... וגו', כיוון שבא עמלק ונדדוג להם, אף על פי שנטל את שלו מתחת ידן, הקרם לפני אומות העולם.

תשובה זו תולה אפוא את חומרת דינו של עמלק בראשונות של מלחמתו בישראל ובסיטואציה הייחודית שבה פעל: מיד לאחר עלותם של ישראל על במת ההיסטוריה האנושית כעם צעיר, לאחר גסים גלויים שהותירו את עולם העמים פעור פה ומשותק, בא עמלק ראשון לבטל את רושם עלייתם זו.

רמב"ן ענה על שאלה זו שתי תשובות שונות, ואף מנגזרות. רוב המפרשים הלכו בשתי הדרכים בעקבותיו:

'וטעם העונש שנענש עמלק יותר מכל העמים, בעבור כי כל העמים שמעו וירגזון, ופלשת אדום ומואב ויושבי כנען נמוגו מפני פחד ה' ומהדר גאונו, ועמלק בא ממרחק כמתגבר על השם, ולכן אמר בו 'ולא ירא אלהים'.

פירושו הראשון של רמב"ן רואה בעמלק את אויבה הברור של האמונה בה'. עמלק הוא נושא דגל הכפירה. בעת שכל העמים הכירו במלכותו יתברך על ים סוף, הראה עמלק לכולם את יכולתו להילחם נגד עם ה'. לאור זאת, מקבלת משנה משמעות העובדה שהמלחמה עמו הייתה בסמוך להר חורב, ששם הייתה מלכות ה' אמורה להתגלות בשלמות לכל באי עולם. ההתגלות כבר החלה בצור חורב בהוצאת המים מן הסלע, ואז בא עמלק להלחם בישראל. רק לאחר הניצחון עליו - המשיכה ההתגלות במעמד הר סיני. סמיכות המלחמה למעמד הר סיני, שבו התגלה ה' לעיני עמו ואמור היה להתגלות לכל באי עולם, מתבארת היטב לדרכו של רמב"ן: עמלק בא להכחיש את מלכות ה' בעולם, וזו התגלתה רק לאחר הניצחון עליו. לפירושו מתבארת גם משמעות הגס המיוחד שבמלחמה - 'והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל' (שמות י"ז, יא), שהרי המלחמה היא מלחמת ה'.

פירושו של רמב"ן יכול להסתייע גם מסגנון המקראות בשמות י"ז. הקב"ה מבטיח שם - 'כי מחה אמחה את זכר עמלק', הוא נשבע על כך בשמו ובכיסאו, וקובע - 'מלחמה לה' בעמלק מזר זר'.

הקושי בפירושו זה של רמב"ן הוא הבנת המציאות. וכי שבט מדברי, שסביר שהיה פרימיטיבי ומלא דאגות לקיומו הפיזי, ימסור את נפשו על מלחמה שנושאה הוא אמונת הייחוד בה? מכל מקום, אולי יש בדרכו זו של רמב"ן כדי להצדיק, לכאורה, גיתוק בין המלחמה בעמלק לבין ערכי מוסר אנושיים, שהרי כולה קודש לה' ולאמונת ייחודו.

בדרכו העקרונית של רמב"ן הלכו רבים וטובים, ובדרכים שונות. נזכיר כאן את שיטתם של בעלי התוספות, שהסבירו שעמלק נלחם בישראל באמצעות כשפים ומזלות, כלומר - בדרכים לא טבעיות ועל-טבעיות. פירושו זה רומז על כך שגם סיבותיה של המלחמה אינן טבעיות, ולכן הוא נראה קרוב לפירושו של הרמב"ן, שראה בה מלחמה על שורשי האמונה בה'. בדרך שונה הלך רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו 'רסיסי לילה'. עמלק, לדידו, מייצג בעיקר את כוח דמיון השקר השולט בעולם, ואת שלמותו המדומה בכוחו ובשכלו. לכן, עיקר העבודה נגדו היא במישור הרוחני. אמנם, גם שיטתו בנויה כשיטת רמב"ן, שעיקר מלחמת עמלק הייתה נגד האמונה בה' ועבודתו, ובהתאם לכך אף מצנת המלחמה בו. בדרכו של ר' צדוק הלכו רבים מספרי החסידות, ובעיקר הג"ר יהודה אריה לייב מגור, בעל ה'שפת אמת'.

ב. שנאת ישראל

עוד ברמב"ן – "ועוד - כי הוא נין עשו וקרוב לנו, עובר מתעבר על ריב לא לו" (רמב"ן, שמות י"ז, טז).

פירושו השני של רמב"ן אינו עוסק במאבק ישיר הקיים בין עמלק לבין הקב"ה, אלא בשנאת ישראל הטבועה בו מאבי אביו - עשו, ובשלה בא ממרחקים עד רפידיים כדי להילחם בישראל. יש סיוע רב במפרשים גם לכיוון זה, והוא הפך למקובל מאוד בעיקר לאחר השואה. מבין הוגי דורנו - הרב סולובייצ'יק הוא הנחרץ ביותר בדרך זו, שמפיצי שנאת ישראל בעולם הם ממשיכי דרכו של עמלק, ועליהם חל צו התורה לגביו - "תמחה את זכר עמלק:

פרקים במחשבת הרב, ירושלים תשמ"ד, עמ' 136: "כל אומה המצהירה, שמדיניותה היא להשמיד את העם היהודי - היא עמלק, כי היא חרתה על דגלה סיסמה של שנאה לוחטת: 'לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד'. זו מלכות רשע עקשנית, שבה אנו מצווים להלחם, ואשר לה נשבע הקב"ה בכבודו ובעצמו איבה נצחית. משום כך היא מצות עשה מן התורה: 'זכור את אשר עשה לך עמלק... לא תשכח'... בדורנו אנו הרי אין ספק, שהיטלר וסטאלין היו התגלמות נאמנה של עמלק". (ועיין גם בסוד היחיד והיחוד, ירושלים תשל"ו, עמ' 392. דברים אלו נכתבו גם משמו של סבו, הגר"ח מבריסק).

בדבריו של הרב ישנם שני חידושים: האחד - זה שעסקנו בו כאן, הוזהו בין עמלק לבין שנאת ישראל. והשני - הטענה שזיהויו של עמלק לדורות עולם הוא אידאולוגי ולא אתני. הרב סולובייצ'יק מדייק זאת מן הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה הל' ד-ה), האומר, שזכרם של עמי כנען כבר אבד, ולכן בטל ועבר מן העולם הצו למחותם ולא לחיות מהם נשמה, ובעמלק אינו כותב כך. משמע, שהמצווה תקפה אף היום, אף שלא ידוע לנו על עם המשמר את זכר עמלק מבחינה אתנית. הרב מסיק מכך, כאמור, שזכר עמלק הוא האידאולוגיה של שנאת ישראל והאנטישמיות לדורותיה.

ועיין בשו"ת שבט הלוי, יו"ד סי' קמט, שהביא את קבלת הגר"א (על סמך הגמרא במגילה ו ע"א), שהגרמנים הם משורש עמלק גם מבחינה אתנית. המחבר שם קיבל זאת להלכה כספק בלבד, ולכן התיר לקבל גרים גרמניים, ולא חשש למכילתא האוסרת לקבל גרים מעמלק. ועיין עוד בכך בשו"ת ציץ אליעזר להגר"א ולדנברג, חלק יג סי' עא, וכן בספרו הלכות מדינה, ירושלים תשט"ו, חלק ג, שער י פרק א.

ועיין עוד דברי הרב עמיטל זצ"ל: "ראיתי יהודים שמובלים לאושביץ, ראיתי גדודים שלמים של גרמנים שאינם נוסעים לחזית הרוסית כי הקרוגות היו תפוסים ביהודים, בניגוד לכל אינטרס צבאי.... (עולם בנוי וחרב ובנוי עמוד 112).

הקושי המרכזי שהעלינו לעיל על שיטת רמב"ן, קיים גם על פירושו זה: התאמתו למציאות ההיסטורית של תקופת יציאת מצרים. האמנם שמר שבט מדברי את איבת אבותיו במשך מאות שנים לעם ישראל, וזאת למרות שבמשך שנות הביניים, שבהן נשתעבדו ישראל במצרים, לא היה להם כל עימות עם עמלק? האמנם טרח לבוא ממרחקים רק בשל יצרי אנטישמיות ונקמה?

ג. חוסר אנושות

"ואתה עיף ויגע" - ר"י אברבנאל בפירושו לדברים פירש שחטאו של עמלק הוא חוסר האנושיות שגילה בעימות עם ישראל, וההנחה שחוסר אנושיות זה מאפיין את דרכו של עמלק בכל עת. חוסר אנושיות זה בא לידי ביטוי לא רק בהתקפה הפתאומית הבלתי-מוסברת וחסרת הרקע על ישראל, אלא בעיקר בצורת הלחימה שלו, כגיבור על חלשים:

"ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע". (דברים כ"ה, יח)

עמלק ראה לפניו עם צמא ועיף, ללא ליכוד פנימי וללא מנהיגות, כלומר - ללא התנאים הבסיסיים של יכולת להתגונן ולהשיב מלחמה. כל זאת, נוסף על היותו ציבור של עבדים, שלא לומדו במלחמה. עמלק זינב בנחשלים שבבני ישראל, ובכך חטאו. לא נתפרש במקראות למה עשה זאת, אך מטרת מעשהו עשויה להילמד ממה שקרה כעבור מאות שנים בצקלג:

"ויהי בבא דוד ואנשיו צקלג ביום השלישי ועמלקי פשטו אל נגב ואל צקלג ויכו את צקלג וישרפו אתה באש: וישבו את הנשים אשר בה מקטן ועד גדול לא המיתו איש, וינהגו וילכו לדרכם: ויבא דוד ואנשיו אל העיר והנה שרופה באש ונשיהם ובניהם ובנותיהם נשבו". (שמואל א' ל', א-ג)

בצקלג הלכו בני עמלק בעקבות אבותיהם וזינבו בנחשלים. הם לא היו מוכנים לעמוד פנים אל פנים מול דוד ואנשיו, מלומדי המלחמה. הם ניצלו את ההזדמנות שדוד ואנשיו עלו צפונה בצבאו של אכיש מלך גת. הם כלל לא חשבו על האפשרות שדוד ואנשיו יגורשו על ידי סרגי פלישתים, וישבו במהירות לעירם צקלג. הם יצאו עם צבאם למלחמה רק נגד אוכלוסייה בלתי לוחמת, נגד הגשים והילדים, נגד "הנחשלים אחרים".

פשעו הבלתי נסלח השני של עמלק היה במנהגו, שבא לידי ביטוי אף במלחמתו עם ישראל ברפידיים וכעבור מאות שנים בצקלג, להילחם בנחשלים. עמלק לא ניצב כלוחם אל מול צבא ישראל המאורגן, ולא היה מוכן ליטול על עצמו את מחיר ההפסד במלחמה. קו החזית שסימן לא היה שדה הקרב, אלא מקומם של החלשים והנחשלים, העייפים והיגעיים.

רש"ר הירש שמות פרק יז

(ח) כל הנסיונות שעברו על ישראל, המיועד להיות עם ה', מאז בא אל המדבר ועד הגה - מרה, השליו, המן, השבת, מי הצור - לימדוהו מה יהא בעתיד יחסו אל הטבע. הם הראו לו, כי עם השתעבדותו תחת העול הבלעדי של רצון ה' האחד והיחיד - ישתחרר מעול איתני הטבע.

נסיון אחד נותר עוד, שהיה עליהם להתנסות בו באותם ימי ההכנה לקראת קבלת התורה: נסיון אשר ילמדם מה יהא בעתיד מעמדו של עם ה' כעם בין העמים, ומה תהא עמדתו כלפי איתני האדם וייעודו למען עתיד עוצמת האדם. נסיון זה אמור היה להתרחש עוד ברפידיים - ובאמצעותו של עמלק.

לפנים, בשעה ששרו של עשיו נאבק בלילה עם יעקב, אביהם של ישראל, כאשר זה היה בדרכו אל עצמאותו הוא, עברו לפני עיני יעקב כל גלגולי המאבק, שצאצאי עשיו עתידים להביא על זרע יעקב במאות שנות הלילה של תולדות העם, וכן הנצחון הסופי שיבשר לעולם כי ה' אחד ושמו אחד. וכן היה בשעת מסע ישראל לקראת עצמאותו הלאומית: נכדו של עשיו, עמלק, היה העם הראשון והיחיד אשר תקף את נכדי יעקב ונלחם עמחם, מבלי שהללו התגרו בו ואיימו עליו. "עיף ויגע" (דברים כה, יח) היה העם הזה, על משפחותיו, נשיו וילדיו, כאשר נדד במדבר וביקש לעצמו מולדת, ואף - על - פי - כן - יד - ה' היתה פרושה עליהם לשומרם ולהנחותם בדרך, והיא נתגלתה לעיני הגויים בגילויים כה מרשימים, עד שנפלה על כולם אימה ופחד, ואף הקרובים למקום המעשה נעמדו בלא כוח. "חיל אחזו ישרי פלשת, נבהלו אלופי אדום, אילי מואב יאחזמו רעד, נמגו כל ישרי כנען" (לעיל טו, יד - טו) - רק עמלק מיהר ובא, ללא כל התגרות, כדי להתמודד ולהילחם עם אותו הכוח, שאף עוצמת פרעה נכנעה לו. רק עמלק לבדו לא פחד: "ולא ירא אלוקים" (דברים שם). הוא לבדו ירש את תכונתו של אותו העם, אשר בחר בחרב לנחלה לו ואשר מבקש את תהילתו בזרי דפנה טבולים בדם. הוא העם אשר שואף להגשים את סיסמת "נעשה לנו שם" (בראשית יא, ד ועי' פי' שם), שבה פתח נמרוד הזקן את ההיסטוריה העולמית - ולהגשים במה? בהשמדת שלום עמים ואושר בני האדם.

כוח אלים זה המבקש תהילה - הוא הראשון והאחרון בין אויבי אושרו של אדם ומלכות שמים עלי אדמות. עוצמת פרעה, המבקשת את טובת עצמה, יש לה עוד עניין לקיים בחיים את עובדי הפרך המשוועבדים לה, והיא אף עשויה להיות שוחרת חירות, אם זו משרתת את עניינה. חרבו של עמלק, המבקש תהילה, אין לה מנוחה כל עוד פועם ליבה של נפש אחת בת - חורין, שלא הכניעה את עצמה לפניה, וכל עוד עומדת על מכונה סוכה צנועה אחת, שהאושר מקנן בה - ולב יושביה לא נמוג מפני עוצמתה. עמים השווים לו בכוח ובנשק - את אלה לא ישנא עמלק, אלא יראה בכוננות המזוינת רק את יראת הכבוד מפני חרבו; עמלק יילחם בהם תוך הידור פניהם, כאשר הם יודעים להעריכו, ועקרונותיו - עקרונותיהם. אולם אלה המכתתים את חרבותיהם לאיתים, המאמצים את ליבם לבטוח בכוחות הרוח והמוסר, שהחרב לא תדעם ולא תשיגם, - את אלה ישנא שנאת מוות ובוז יבוז להם. בניציגי השלום וכבוד האדם יראה אך מלעיגים על עקרונותיו, אויביו היחידים המחישים את מפלתו. בתחושה מובהקת, הבאה מכוחה של שנאה, מיהר אפוא נימרוד - עמלק ובא לרמוס את נושא דבר הרוח, המוסר, השלום וכבוד האדם - מיד עם עלייתו הראשונה על כמת ההיסטוריה של העמים: ייבא עמלק וילחם עם - ישראל ברפידיים. אפשר שעמלק לא היה פוגש בישראל ברפידיים, לולי ניסו בני ישראל את ה' וגרמו על - ידי חוסר אמונתם שרפידיים נעשה למקום חנייה המשופע מי שתייה,

שאלמלא כן, כבר יצאו בני ישראל מזמן לדרכם לחורב. משגשגתהו ברפידים, היה עליהם לעמוד
בנסיון - אימים גוסף.

נתיבות שלום

וזהו מלחמה לה' בעמלק מדור דור, שהיא המלחמה התמידית בין כוח הקדושה לכוח הטומאה -
שעמלק הוא הנקודה העיקרית מקור הרע של העולם - עוד יתוקן העולם במלכותו יתברך. וזה קורה
דווקא בדרך צאתכם ממצרים, דהנה עניין קליפת עמלק הוא שבכל פעם שכוח הקדושה מתגבר,
מתגבר כנגדו כוח רע. ובצאת ישראל ממצרים וגבר מאד מקור הקדושה ונתעורר בכל תוקפו,
שהיתה יהודה לקדשו ונבחרו ישראל להיות העם הנבחר, אז קמה כנגדם קליפת עמלק זה לעומת
זה. וזהו אומרו בדרך צאתכם ממצרים, שהדרך של צאתכם ממצרים הובילה לכך שישראל
ישתחררו כבר לגמרי מכוח הרע, ויתעלו לבחינת אלוקים אתם ובני עליון כולכם, ואז קמה כנגדם
קליפת עמלק אשר קרך בדרך.

וזהי עיקר קליפת עמלק המתגברת בעיתים הגבוהים כאשר ישראל מתעלים וראוי כבר להיות
התיקון הגמור. ועד"ז הוא בנוגע לכל יהודי בפרטות, בזמנים הגבוהים שלו - כאשר הוא מתעלה
ומקבל ע"ע להיטיב דרכו ומתחיל לגדול או מתגברת עליו קליפות עמלק למנוע ממנו להגיע לעולם
התיקון, שלא יהיה התיקון הגמור של עולמו הפרטי, ועל יהודי לדעת זאת בבחינת ודע את אויביך,
שעיקר קליפת עמלק היא בזמנים הגבוהים שלא יגיע אל תיקונו הגמור.